

TOPLUMSAL BİR PROTESTO: YENİ DİNİ HAREKETLER

A Social Protest: New Religious Movements

Abdurrahman GÜNEŞ¹

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Elazığ, abdurrahmangunes@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7595-5729>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.10.2022
Kabul/Accepted:
06.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1189286

Anahtar Kelimeler

Sosyoloji, Din, Sosyal
Değişme, Yeni Dini
Hareketler, Tepki

ÖZ

Başta ABD ve Batı ülkelerinde olmak üzere hemen hemen bütün toplumlarda yeni dini hareketler, gün geçtikçe hızlı artışları ile dikkat çekmektedir. Yeni dini hareketler, kökenlerine, tekli veya çiftli olmalarına ve dünyaya bakışlarına göre tasnif edilmişlerdir. E. Durkheim'in işaret ettiği gibi bir sosyal olayın nedeni bir başka sosyal olaydır. Toplumsal bir protesto hareketi olarak yeni dini hareketlerin de tezahüründe sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik vb. gibi birçok etkenden söz edilebilir. Sekülerizm, modernizm, postmodernizm, laisizm, ekonomi, küreselleşme, sosyal değişme, dini bilgi yetersizliği vb. yeni dini hareketlerle doğrudan ilişkili olan başat kavramlardır. Farklı bir söyleyişle bu olgularla yeni dini hareketlerin ortaya çıkışı arasında son derece girift ve karmaşık bir nedensellik ilişkisi vardır. Bu ilişkilerin karşılıklı etkileşim prensibi içerisinde cereyan ettiği de göz önüne alındığında mevzunun son derece kapsamlı olduğu ve bu yönüyle araştırmanın sınırlarını zorladığı anlaşılmaktadır. Bundan ötürü çalışmamızda adı geçen faktörlerden sadece bir kaçına işaret edilerek dikkat çekilmiştir. Bunlar arasında modernizm, postmodernizm, sekülerizm, küreselleşme, dışlayıcılık, kapsayıcılık, dini çoğulculuk, sosyal değişme, mahrumiyet duygusu, laiklik, ekonomi, dine ilgisizlik ve dini bilgi eksikliği vb. faktörler üzerinde durulmuş ve gerekli tartışmalar yapılmıştır.

ABSTRACT

New religious movements in almost all societies, especially in the USA and Western countries, are attracting attention with their rapid increase day by day. New religious movements are classified according to their origins, singleness or doubleness, and their view of the world. As E. Durkheim pointed out, the cause of one social event is another social event. As a social protest movement, many factors such as social, cultural, religious, economic can be mentioned in manifestation of new religious movements. Secularism, modernism, postmodernism, laicism, economy, globalization, social change, lack of religious knowledge etc. are the dominant concepts that are directly related to the new religious movements. In a different way, there is an extremely intricate and complex causal relationship between these phenomena and the emergence of new religious movements. Considering that these relations take place within the principle of mutual interaction, it is understood that the issue is extremely comprehensive and pushes the boundaries of research in this aspect. For this reason, only a few of the factors mentioned in our study have been pointed out. Factors such as modernism, postmodernism, secularism, globalization, exclusivity, inclusiveness, religious pluralism, social change, a sense of deprivation, laicity, economics, indifference to religion and lack of religious knowledge among them were focused on and the necessary discussions were made.

Atf/Citation: Güneş, A. (2023). Toplumsal Bir Protesto: Yeni Dini Hareketler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(401-412).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Abdurrahman GÜNEŞ, abdurrahmangunes@firat.edu.tr

1. Giriş

İngilizce’de New Religious Movement diye ifade edilen yeni dinî hareket, 1950’lerden sonra Batı ülkelerinde görülmeye başlanmıştır. 1970 yılından itibaren hemen hemen dünyanın her yerinde değişik formlara bürünmüş yeni dinî hareketler ortaya çıkmıştır (Kırman, 2010: 16).

Batı dünyasında bu tür dinî oluşumlar, çoğunlukla confession (mezhep) ya da church (kilise) olarak ifade edilmektedir. ABD’de ise Protestan akımlar denomination (mezhep) kavramı ile isimlendirilmektedir. Bunlara ilave olarak, esoterik ve yeni gnostik dünya görüşleri ve dinleri (Teosofi, Antroposofi, Spiritizm, Gül Haçı vb.) gibi kavramlara da rastlanmaktadır. Ayrıca Batı’da bu hareketler için yeni din, yeni dinler, sekt, kült, yıkıcı kültler gençlik tarikatları, new age gibi isimlendirmeler de yapılmaktadır. Ülkemizde ise milenyum hareketleri, tarikatlar, kıyamet tarikatları, kült grupları gibi adlar verilmektedir (Kurt, 2013:244; Efe, 2013: 91).

2000’li yıllardan itibaren yeni dinî hareketlerin Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde de çeşitli faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Bir kısmı Uzakdoğu orjinli olan bu akımlar, yoga ve meditasyon tekniklerini bu yolda bir araç gibi kullanarak yaygınlaşmaya ve taraftar bulmaya çaba göstermişlerdir (Kurt, 2013: 244).

Davie, yeni dinî hareketlerin birçok Avrupalının zihinsel dünyasında bir takım anlaşmazlıklara neden olduğunu/olacağını söylemektedir. Onun tezine göre yeni dinî hareketler seküler düşünen insanları da, dindarları da yakından etkilemiştir. Seküler çizgide olanlara göre bu oluşum, sekülerizasyon sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Geleneksel dindarlara göre ise, yeni dinî hareketler, mevcut Hıristiyan inancı için bir tehdit unsurudur (Davie, 2005: 152).

Dinlerin ana gövdesinden ayrılan ve onlarla bir dizi benzerlikler gösteren yeni dinî hareketler her dönemde ve her zeminde ortaya çıkmıştır. Fakat daha çok 19 yy. ortalarından itibaren Batı dünyasında bu süreçte bir hızlanma gözlemlenmiştir. Yeni dinî hareketler, din-toplum ilişkileri ve dinî gruplar gibi konuları inceleyen din sosyolojisinin inceleme alanı içerisinde yer almaktadır. Yeni dinî hareketler teolojide din, mezhep, tarikat gibi kelimelerle ifade edilirken din sosyolojisinde dinî grup veya dinî hareket terimleriyle karşılanmaktadır (Bilgin, 2013: 305, 307).

Yeni dinî hareketlerin din olarak kabul edilip edilmeyeceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Yapılan din tarihi çalışmalarına göre yeni dinlerin hangi kategoride yer alacağı da yine üzerinde anlaşma sağlanamamış bir husus olarak ortada durmaktadır. Bilhassa insanları intihara sürükleyen, şeytana tapmaya yönelten (satanizm), sapkın cinsel ilişkileri meşru göstermeye çalışan ve din kisvesi altında terör hareketlerine karışan ve bunları salık veren vb. akımların din olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Kurt, 2013: 247).

Geleneksel dinlerin etkin gücünü kaybetmesi, dinlerin zaman içerisinde sosyal yaşamdan tamamen çekileceği anlamına gelmemektedir. Geleneksel dinler, bu yeni olgular karşısında sadece bir intibak sürecine girmiş ve yeni kutsallık ve dinsellik biçimlerine yönelmişlerdir. Aslında doğada hiçbir olay durduk yere oluşmadığı gibi sosyal hayat alanında cereyan eden olgular da saiksiz ve nedensiz değildir. Bu anlamda gün geçtikçe hemen her toplumda tezahür eden tarikat, cemaat, falcılık, büyücülük, mistisizm, paranormal inanışlar gibi yeni dinsel akımlar da ilgili toplumun sosyo-ekonomik, tarihsel ve kültürel koşullarıyla sıkı ilişki içerisinde yer almaktadır (Arslan, 2011: 71-76). Zira yeni dinî hareketler, zaman ve mekân şartlarının göz ardı edilerek ya da onlardan bağımsız olduğu düşünülerek açıklanmaya çalışılması, eksik bir yaklaşımdır. Modern dönemin koşulları çerçevesi içerisinde yeni dinî hareketlerin farklı bir kombinasyonla ortaya çıkışı hızlanmıştır. Hangi din olursa olsun zaman akışı içerisinde bir değişim geçirdiği/geçireceği veya yeni bir dinî anlayışa doğru evrildiği/evrileceği, hemen herkesin kabul ettiği sosyolojik bir vakiydir. Bu değişim olgusu, İslam dininin yayılış serüveni içerisinde de izlenebilmektedir. Örneğin Hz. Muhammed (sas) döneminde yaşanan Müslümanlık uygulamaları ile dört halife ve son dönemlerdeki İslam anlayışı arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Müslümanların dinî anlayış, tutum, davranış ve fiilleri arasında da bir takım farklı anlayış, yorum, yaklaşım ve uygulamalar oluşmuştur (Günay, 2000: 446).

Yeni dinî hareketler üzerinde çalışmaları ile bilinen Wuthnow ve Lawson adındaki sosyologlar, Hıristiyan fundamentalist yapılar üzerinde yaptıkları çalışmalarında kültürel etkilenme diye bir kuram geliştirmişlerdir. Bu kurama göre ideolojik hareketler, belli sosyal ortamlarda gelişir ve aynı zamanda sosyal hareketler de çevresel faktörlerin etkisiyle yeni bir yapı ve anlayış kazanırlar. Dolayısıyla ilgili toplumun coğrafya, nüfus, ekonomi, din ve kültür gibi şartları, sosyal hayat ve hareketler üzerinde de önemli işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca fakirlik, ırkçılık, ekonomik krizler, bunalımlar vb. gibi sorunlar da bireyleri yeni din

arayışlarına sürüklemektedir. Yeni dinî hareketlerin New York gibi heterojen ve kozmopolit bir yapı özelliği taşıyan yerlerde zuhur etmesi de bu görüşü doğrulamaktadır (Bilgin, 2013: 317).

İnsanları mevcut dinî gruplara veya yeni dinî hareketlere katılmaya yönelten birçok neden vardır. Başta sosyal-psikolojik olmak üzere ekonomik, tarihsel, kültürel, dinsel gibi birçok neden sıralanabilir. Bireyler, girdikleri dinî grup içerisinde aidiyet duygusu kazanmakta böylece daha önce yaşadıkları yalnızlık ve güvensizlik duygularından kurtulmuş olmaktadır. Başka bir söylemle grup mensubiyeti, bireyin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir işlev görmektedir. Ayrıca gruba giren şahıslar, düşmanlara karşı kendilerini daha çok güvende hissederek sosyal bir kimlik edinmiş olmaktadırlar (Kağıtçıbaşı, 1999: 258). Bazen de mevcut dinin ölçütlerine göre hayatlarını tanzim edemeyen kimi bireyler, suçluluk duygusuna kapılmakta, bu psiko-sosyal durum karşısında yeni bir dinî gruba girme gereksinimi duymakta ve özellikle de tasavvufi akımlara meyletmektedirler (Cengil, 2003: 220).

Yeni dinî hareketlere çok farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve kültür katmanlarından insanların tevaccüh etmesinin yanında daha çok gençleri cezbediği görülmüş ve bundan ötürü, gençlik hareketleri olarak da isimlendirilmişlerdir. Gençler arasında da ekseriyetle fiziki engelli ve psikolojik problemi olanlar ile kendilerini toplumdan dışlanmış ve yalnız hissedenlerin rağbet ettiği dikkat çekmiştir (Köse, 2006-b: 23).

2. Dinî Hareketler Tipolojisi

Sosyal örgü içerisinde yerini alan yeni dinî hareketlerin sadece bir niteliği göz önüne alınarak tasnif edilmesi eksik bir yaklaşım olduğu kadar son derece zor görünmektedir. Yine de mevcut dinî uygulamalar karşısında aldıkları tavırlara göre yani dinî toplumsal yapıyı kabul etmeyenler ve dinî yapı ile uzlaşan hareketler olmak üzere bir sınıflandırma yapılabilir. Birinci sınıfta yer alanlar, bir dinî otoritenin liderliğini kabul ederek ve ona yakın ilişkiler içinde olan cemaatle hayatını devam ettirirler. Bu gruba Yehova Şahitleri örnek verilebilir. İkinci grupta yer alanlar ise mevcut dinî otorite ile bağlarını koparmadan daha mutlu bir yaşam sürmeyi amaçlamaktadırlar. Transandantal Meditasyon akımı buna örnek teşkil etmektedir. Başka bir tipolojiye göre dinî hareketler, kişisel gelişimi ölçü alanlar ve toplumsal dönüşümü esas alanlar şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte bazen kişisel gelişimci bir hareket, büyük toplumsal dönüşümü amaç edinmiş olabilmektedir. Bu sebeple yeni dinî hareketlerin kategorize edilmesi her zaman için problem olmuştur. Mezhepçi, karizmatik, reformcu, ihyacı, devrimci, Mehdici, püriten, kötümser vb. özellikler de göz önüne alındığında daha kompleks bir yapı karşımıza çıkar. B. Wison'a göre mezhepler (sect), sapkın düşüncelerdir ve dünyaya karşı tepkilerini de ihtidacı (konversiyonist), devrimci (revolüsyonist), içe kapanık (entroversiyonist), sihri (magical), mucizevi, reformcu ve ütopyacı olmak üzere yedi farklı tarzda tezahür ettirirler. Mevcut yeni yapıdan ayrılarak ortaya çıkmış da olsalar ana gövde ile benzerlik devam etmektedir. Bu gerçeklik, adı geçen akımları, müstakil ve büyük bir din olarak kabul etmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü bunların çoğu, uzun süre devam eden bir istikrar gösterememekte ve sürekli değişim geçirmektedirler (Günay, 2000: 442, 449; Bilgin, 2013: 309-310).

Yeni dinî hareketler, çok kompleks bir yapı özelliği taşıdığı için tanımlamada zorluklar yaşanmıştır. Yeni dinî hareketler teolojik ve akademik olmak üzere genelde iki türlü yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Teolojik bakış açısına göre ortaya çıkan yeni dinî hareketler sekt (sect) veya kült (cult) olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca bu yeni oluşumların hilekârlık, insanları aldatma, beyin yıkama, sapıklık gibi olumsuz yönlerine atıfta bulunulmuştur. Bir kısmı daha da ileri giderek bu yapılanmaların uyuşturucu ticareti, her türlü kaçakçılık, cinsel sapıklık, intihar gibi çirkin eylemlerle ilişkili olduğunu iddia etmişlerdir. Dolayısıyla olaya teolojik yaklaşanlar, ortaya çıkan yeni dinî hareketlerin sapkın bir kült olduğu kanaatinde dirler. Böyle olunca Batı'da kült ve sekt kavramları ayrıştırılarak farklı anlamlar verilmeye çalışılmıştır. Kült, tehlikeli, yasal dayanağı olmayan dinî oluşumlar için kullanılmaktadır. Buna karşılık sekt ise mevcut yasal dinî yapıdan ayrılarak ister yasal isterse yasal olmayan tarzda ortaya çıkan yeni dinî hareketleri ifade eder (Zuckerman, 2006: 109; Kirman, 2010: 5). Yeni dinî hareketlerin kült kavramı ile ifade edilmesi, Hristiyan din adamları tarafından yapılmış din eksenli bir tanım olduğu için literatürde teolojik tanımlar olarak kabul edilmiştir. Bu tanımlamalarda kültün gizlilik, dolandırıcılık, hilekârlık, bireylerin akıllarını çelme, sapkın, heterodoks gibi olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir. Teolojik tanımlamalarda kült kavramı aşağılayıcı bir tarzda kullanıldığı için, sosyal bilimlerin değer yargılarından uzak olmaları ilkesi ile ters düşmektedir. Akademik tanımlamalarda, genellikle onları ortaya çıkaran zaman ve mekân gibi sosyal şartları göz önüne alınmaktadır. Bu yüzden akademisyenler daha çok yeni dinî hareketler tabirini

kullanmaktadır. İngiliz sosyoloğu Eileen Barker tarafından geliştirilen yeni dinî hareketler, dinî ve felsefi bir takım hayat tarzlarını öneren birbirinden son derece farklı oluşumları ifade etmektedir (Kirman, 2003: 29-32).

Batı'da yeni dinî hareketler için birçok tipoloji çalışması yapılmıştır. Sosyologlar, genelde bu oluşumların çeşitli niteliklerini göz önüne alarak birbirinden farklı tipolojiler geliştirmişlerdir. Bu anlamda genelde üç tipoloji denemesinden söz edilmektedir.

2.1. Kökenlerine Göre Yeni Dinî Hareketler

Yeni dinî hareketlerin sınıflandırılmasında çoğunlukla bunların ortaya çıktığı köken esas alınmıştır. Başka bir söylemle tipolojik çalışmalarda en yaygın olarak köken kriteri göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre yeni dinî hareketler, Asya Uzakdoğu kökenli olanlar ve Hristiyan dünyasında neşet edenler olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan Hindistan orijini akımlar, daha çok felsefi ve mistik bir takım düşüncelere dayanmaktadır. Bu tipoloji çalışmasını, bu sahada uzman bir kişi olarak bilinen James A. Beckford yapmıştır. Hare Krişna ve Zen Budizmi vb. buna örnek teşkil etmektedir (Günay ve Ecer, 1999: 33; Kirman, 2010: 105; Kirman, 2003: 34-35).

2.2. Tekli ve Çiftli Olmaları Açısından Yeni Dinî Hareketler

Yeni dinî hareketler üzerinde birçok çalışması bulunan Thomas Robbins, daha önce yapılan tek yönlü yaklaşım yerine monistik ve düalistik olmak üzere ikili bir tasnif yapmayı tercih etmiştir. Birinci grupta yer alan monistler, içsel ve manevi bir dönüşümü savunurlar ve bunu elde etmek için lidere tam bir teslimiyet içerisinde itaat etmeyi önerirler. Hayatın her alanında ilahi buyruklara uymak ve bu konuda taviz vermemek bunların başta gelen özellikleri arasında sayılmaktadır. Monistik akımlar, dünyayı bir gölge ve hayal âleminden ibret olarak görürler. Evrende mutlak manada metafizik bir birliğin hüküm sürdüğünü düşünürler. Bunlara Church of scientology ve Hare Krişma örnek verilebilir. Buna karşılık Childen of God ve Unification Church (Moon) gibi akımlar ikinci yani düalistik grupta yer alırlar. Bu akımlar ahlaki yapılanmalarında hem Tanrı'yı hem de insanı esas aldıkları için düalistik olarak değerlendirilmişlerdir (Kirman, 2003: 36; Kurt, 2013: 247).

2.3. Dünyaya Bakışlarına Göre Yeni Dinî Hareketler

Bu akımların bir kısmı dünyayı önemsemeyen hatta reddeden bir tutum sergilemekte iken diğer bir kısmı ise aksine dünyayı kabul ederler ve benimserler. Dünyayı reddeden (Word - rejecting) akımlar, daha dindardırlar ve haliyle dünyevileşmeye karşı bir duruş sergilerler. Grup üyeleri arasında birlik ve tesanüt duyguları hâkimdir. Hristiyanlıkta yeni yorumlarla ortaya çıkan Hare Krishna, Tanrı'nın Çocukları ve Moonculuk gibi akımlar bunlara örnek teşkil etmektedir (Kurt, 2013: 248; Bilgin, 2013: 310).

Dünya hayatını önceleyenlerin genelde dinsellikle çok yakın bir ilişki içerisinde olmadıkları görülmüştür. Kendilerine has bir ahlak ve ibadet sistemi yoktur. Bu görüş ve düşünceleriyle dünyayı reddedenlerin karşısında duruş sergilerler. Transcendental Meditation ve Scientology gibi akımlar da bu gruba örnek teşkil etmektedirler (Köse, 2006-a: 22).

Roy Wallis, tipoloji denemesinde yeni dinî hareketleri, dünyaya karşı gösterdikleri tutum ve tavırlara göre üç gruba ayırmıştır. Birinci grupta dünyayı tümüyle reddeden sekt tipi hareketler yer almaktadır. İkinci kategoriye dünyaya mesafeli duranlar oluştururken üçüncü kategoriye ise dünyayı benimseyenler meydana getirmektedir. Walls'a göre dünyayı reddeden sekt tipi hareketlerin temelinde kesin bir Tanrı anlayışı, radikallik, dış dünya ile sınırlı düzeyde ilişkiler, din anlayışlarında geleneksellik gibi özellikler bulunmaktadır. Bu kategoriye Mooncular örnek teşkil etmektedir. Dünyaya karşı mesafeli duran ikinci grup hareketler, dünya ile bazı durumlarda ters düşerken bazen de uyum içerisine girebilmektedirler. Pentakostallar, bu kategoriye örnek verilmektedir. Üçüncü kategoride yer alan dünyayı benimseyenlerin ise Wallis'e göre kiliseleri, ayin ve ritüelleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte kutsal ve ilahi güçlerle temas sağlayabilecekleri iddiasında bulunmaktadırlar (Günay, 2000: 441; Kirman, 2003: 37-38).

3. Yeni Dinî Hareketlerin Bazı Temel Özellikleri

Yeni dinî hareketlerin farklı yönleri olsa da bazı ortak noktalarından bahsedilebilir. Genelde dinî hareketler, karizmatik bir liderin öncülüğünde kendini gösterir ve gelişir. Yeni dinî lider, eski geleneksel dinî yapıya ya karşıdır ya da en azından bazı görüşlerine muhalefet etmektedir. Bu durumda mezhep veya tarikat adıyla yeni bir din anlayışı ortaya çıkar. Bu akımları benimseyenlerde kıyamet alametlerinin görüldüğü ve kıyametin yakın olduğu inancı yaygındır. Böyle bir durumda dinî lidere Mesih gibi ilahi bir güçle temas halinde olan seçilmiş bir kişi gözüyle bakılmaktadır. Yeni dinî akımlar, farkında olmasalar bile eski ana dinin birtakım özelliklerini taşırlar. Dinî hareketler, aynı zamanda dinî bir grup oluştururlar. Zira grup ya da cemaat olgusu dinin asgari şartları arasında sayılmaktadır. Çünkü cemaat bir dinin ayakta kalması açısından ibadetler kadar önemli bir işlev görmektedir. Bazı yeni dinî hareketler, toplumsal hayatın akışı içerisinde dışlanmış ve mahrum bırakılmış insanlara daha rahat ulaşabilmektedirler. Bu sorunlu kesimi ikna etmek, onları yeni dinî akımlara yönlendirmek kısmen daha kolay olmaktadır. Örnek olarak ABD'de Halkın Mabedi adlı tarikatın kurucusu Jim Jones (1931-1978) hasta, mahkûm, yoksul, uyuşturucu bağımlıları gibi ezik ve dışlanmış toplum kesimlerinden daha çok destek alabilmiştir (Bilgin, 2013: 311-312).

Dini hareketler, aynı zamanda kolektif davranış olarak ele alındığından bu hareketin belirleyici özelliklerinin kolektif davranışlar çerçevesi içerisinde aranması gerekir. Kolektif davranışlar, güdü ve güdülenme kavramıyla ilişkilidir. Güdülenme (motivasyon) sürecinde dinî değer ve inançlar önemli işlev görürler. Dolayısıyla kolektif davranışlar, doğal olarak inanç ve norm yönelimli olmaktadır. Norm ve değerler de bireyin dini ile yakından alakalıdır (Günay, 2000: 440).

Yeni dinî hareketlerin diğer bazı temel özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

- 1) Geleneksel Hıristiyanlığa yani eski din anlayışına karşıdır.
- 2) Üyeler arasında bir örgütlenme söz konusudur.
- 3) Kendilerine ait ahlaki normları vardır.
- 4) Din olgusuna rasyonel bir bakışı kabul etmezler.
- 5) Eleştirilemeyen karizmatik ve otoriter bir lider vardır.
- 6) Yeni dinî hareketlerin üyelerini çoğaltmak için misyonerce bir tutum sergilerler (Köse, 2006-b: 24). Diğer yandan geleneksel dinler toplumda bir istikrar ve güven ortamı oluştururken yeni dinî hareketler, oluşmuş olan bu toplumsal güven ve istikrarı bozmakta ve hatta parçalamaktadırlar. Her ne kadar gençler bu akımlara ilgi duysa da genele bakıldığında toplumsal hayat akışını olumsuz yönde etkisi altına aldığı da açıktır (Bilgin, 2013: 318).

4. Toplumun Yeni Dinî Hareketlere Yönelmesinde Etkili Olan Sosyal Faktörler

Yeni dinî hareketlerin veya yeni dindarlık tiplerinin ortaya çıkmasında, gelişmesinde, taraftar bulmasında veya tersine mevcut bir dinî yapının üyelerinin gittikçe azalmasında, farklı bir dinî forma bürünmesinde ya da tamamen dağılıp yok olmasında içinde bulunulan toplumsal koşulların doğrudan bir etkisi söz konusudur. Dolayısıyla bir dindarlık tipolojisi incelenirken Geertz'in ifadesiyle onun neşet ettiği kültürel bagajın dikkate alınması gerekir (Geertz, 2001: 32). Bu perspektiften bakıldığında din, dindarlık ve yeni dinî akımların modernleşme, sekülerleşme, küreselleşme, laiklik ve sosyal değişme vb. gibi daha birçok kavram ve olgularla yakın bir nedensellik ilişkisinin var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tahmin edilebileceği gibi sınırlı olan bu araştırmada ilişkili faktörlerin hepsinin sıralanıp açıklanması imkânı olmadığından bunlar arasında önemli bulduğumuz sadece bir kaç hususa dikkat çekmek istiyoruz.

4.1. Modernizm ve Postmodernizm

Modernizm döneminin özelliklerinden birisi de çeşitli form ve içerikte yeni dinî hareketlerin sahneye çıkmasıdır. Dinin yeni bireysel ve toplumsal biçimleri çoğunlukla seküler, resmi, etnik, sivil, popüler, görünmeyen vb. gibi sıfatlarla isimlendirilmektedir. Esasında yeni dindarlık tipolojileri, toplumdaki hızlı modernleşme, rasyonelleşme ve değişme süreçlerinden bağımsız değildir (Solmaz, 2009: 21; Subaşı, 2002: 37).

Modernizm, aile, eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi, kültür vb. gibi toplumsal hayatın istisnasız tüm alanlarını etkileyerek değişimine neden olan bir olgudur. Bu perspektiften bakıldığında modernizmin çok karmaşık ve kompleks yapısal bir özellik taşıdığı ve bu nedenle de onun etkilerinin tüm boyutları ile tespit edilmesinin ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır (Giddens, 1994: 23). Berger'e göre modernleşen dünyada din,

bireyselleşerek sosyal yaşam alanı içerisinde dominant etkisini kaybetmektedir. Bu aşamada çoğunlukla bireysel niteliği ağır basan dinin yeni form ve biçimleri ortaya çıkmaktadır (Berger, 1999: 132).

Modernleşme ve şehirleşme olgusu, yeni dinî hareketler için olumlu bir ortam hazırlanmaktadır. Bu tür akımların özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygınlaşmasının nedeni, buralara doğru gerçekleştirilen göçlerle birlikte heterojen bir yapının ortaya çıkmasıdır. Diğer yandan bahsi geçen bu ülkelerde bürokratik açıdan yeni din kurmanın verdiği kolaylıkları da bunlara ilave etmek gerekir. Bu akımlara cinsiyet, eğitim ve meslek gibi farklı kesimlerden katılım olmakla birlikte, genç yaş kategorisinde yer alanların çoğunluğu oluşturması dikkat çekicidir. Genç nüfusun daha çok yeni dinî yapıları itibar etmesi nedeniyle Alman sosyal bilimciler, bu oluşumlara gençlik dinleri adını vermişlerdir. Gençler, geleneksel dinin günümüzün problemlerine çözüm üretemediğini düşünerek yeni bir din arayışına girmektedirler. Bu yüzden yeni dinî akımlar orta ya da üst orta sınıfta yer alan gençlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu gençler, çoğunlukla 15 - 25 yaş aralığında yer almaktadırlar. Bu sebeple yeni dinî hareketler için gençlik dinleri veya gençlik tarikatları tabirleri de kullanılmaktadır (Bilgin, 2013: 314; Kurt, 2013: 256).

Modernizm gibi kutsallık alanının daraltıldığı ya da dışlandığı bir ortamda insanların yeni bir dinî arayış içerisine girdikleri/girecekleri beklenen sosyal bir realitedir. Bu nedenle fundamentalizm gibi radikal dinî hareketler ile modernizm ve postmodernizm arasındaki nedensellik ilişkisinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Büyük dinlerde zaman içerisinde yaşanan çelişkiler, çatışmalar ve gerginlikler, toplumu köktenci dinî akımlara sevk etmektedir. O halde fundamentalizm vb. hareketler, postmodernizmin hem nedeni hem de sonucudur. Daha açık bir söylemle, yeni dinî hareketler, kutsallığın gün geçtikçe bireylerin yaşamlarından uzaklaştırılmasına verilen toplumsal bir tepkinin ifadesidir (Akbar, 1995: 27). İçinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısında Batı'da, Doğu'da ve İslam ülkelerinde modernizmle ilişkili olarak bir dizi yeni dinî hareketler kendini göstermiştir. Esasında yeni dinî hareketler, geleneksel dinlerle modernizmin çatışmasının bir sonucudur. Daha açık bir söyleyişle yeni dinî akımlar, gittikçe dinin referans alınmasından uzaklaşılmasını ifade eden modernizm vb. süreçlere verilen bir tepkidir (Coşkun, 2005: 18). Modernleşme sürecinde dinin geçirdiği sarsıntı karşısında rahatsızlık duyarak buna karşı çıkanlar, bu aşamada bir anlam boşluğuna düşmekte ve tedirginlik duymaktadırlar. Bu olumsuzluklar, bireyleri yeniden maneviyata ve eski inanç kodlarına dönme sürecine yönelmeye adeta zorlamıştır. Dolayısıyla son yıllarda özellikle artış gösteren yeni dinî hareketler, aşırı bireyselleşme, rasyonelleşme, sekülerleşme, modernleşme gibi olgulara karşı verilen toplumsal bir cevap niteliğindedir (Şentürk, 2004: 52).

Postmodernizm, modernizimden kesin çizgilerle bir ayrışmayı değil, onu eleştirerek hesaplaşmayı ifade etmektedir. Bu hesaplaşma ve eleştiri kültürü, dinî alanda da tezahür etmiştir. Bunun aksini beklemek ya da iddia etmek sosyolojik gerçeklerle örtüşmemektedir (Kurt, 2013: 229). Postmodernlik, din üzerinde eleştiri yapmaya fırsat verirken bir yandan da dine ilgi göstermeye ve dönüş yapmaya da imkân vermektedir. Daniel Bell ve F. Jamerson gibi postmodernist yazarlar, modern dönemde ortaya çıkan yeni toplumsal hayat tarzının düzenlenmesini ve onarılmasını din fenomenine bağlamışlardır. Etik değerleri önemseyen postmodern düşünürler, modernizmin din olgusunu göz ardı eden yaklaşımını tenkit ederek yeni dinî köklere dönüşü ve özellikle de Müslüman aydınlar arasındaki bu dönüşü ilginç ve anlamlı bulmuşlardır (Perşembe, 2002: 176).

4.2. Sekülerizm

Sekülerleşme, Batı'da daha çok kültürün kutsaldan arındırılması, günah çıkarma işleminin yapılmaması, kilisenin siyasi otoritesinin dinî referans almaması vb. gibi anlamları içermektedir (Özay, 2007: 118). Marshall'a göre sekülerleşme, dinî kurumların ve grupların toplumsal etkinliğini kaybetmesi ve bireysel kararların alınmasında dinin referans gücünün azalması olmak üzere iki şekilde kendini hissettirmektedir (Marshall, 1999: 644).

Modern dönemde teknolojideki ilerlemelere paralel olarak yaygınlaşan kitle iletişim araçları ve sosyal medya, dinî düşüncelerin kısa zamanda dünyaya yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, geleneksel dinlerin sorgulanmasını ve yeni dinî akımların ortaya çıkmasına önemli ölçüde imkân sağlamıştır. Özellikle sekülerizm sürecinde bazı kesimler, buna bir tepki olarak yeni dinî arayışlara yönelmişlerdir ve bu yeni fikirler kısa zamanda dünya yüzeyine yayılma eğilimi göstermiştir (Günay, 2000: 443). Esasında gün geçtikçe dinin eski aktif etkinliğini yitireceğini ancak buna karşın farklı biçimlere bürünerek yaşamını sürdüreceğini bir kısım sosyologlar da dile getirmişlerdir. Durkheim, toplumsal değişme ile birlikte dinin etki gücünün azalacağını, tamamen yok olmayacağını ve farklı versiyonlarla da olsa yoluna devam edeceğini

belirtmiştir. Weber ise modernizmle birlikte dinin daha çok rasyonalleşebileceğini söylemiştir (Giddens, 1994: 469).

Geçtiğimiz yüzyılda görülen hızlı sekülerleşmeyle birlikte din toplumsal hayattan soyutlanmış ve dinle ilgili bütün kurumlar işlevsiz hale gelmiştir. Amerikan sosyal bilimcisi Daniel Bell'e göre dinin aleyhine olan bu durum, insanları yeniden dine dönüş ve canlanma sürecine yönlendirmiş ve bu aşamada birçok yeni dinî akımlar baş göstermiştir. Başka bir söyleyişle, yeni dinî hareketler, toplumun aşırı ve hızlıca modernleşmesi ve sekülerize olmasıyla yakından ilişkilidir (Türkdoğan, 1999: 67).

Sanayileşme, kentleşme, eğitim, hukuk, bilim ve teknoloji gibi kavramlarla da sıkı ilişkisi bulunan sekülerleşme, dinin toplumların sosyal aktivitelerinden tamamen çekilip yok olması süreci değildir. Sekülerleşme ile birlikte din, geleneksellikten uzaklaşarak çok farklı türden formlara geçiş yapmaktadır. Daha açıkçası din, bu süreçte köklü bir değişime uğrarken yeni dinî oluşumlara da olumlu bir zemin hazırlanmış olmaktadır (Arslan, 2011: 98, 107).

Hızlı sanayileşme, şehirleşme, nüfus artışı, çarpık kentleşmenin ortaya çıkardığı gecekondu hayatı, işsizlik, yoksulluk, sosyo-kültürel değişim vb. olgular, insanlarda bir korku, endişe ve güvensizliğe neden olduğu bilinen bir gerçektir. Böyle durumlarda bireyler genelde kendini daha güvende hissedeceği dinî örgüt, cemaat ve gruplara teveccüh göstermektedirler (Efe, 2013: 94).

Yeni dinî hareketlerin özellikle son yıllarda yaygınlaşması modernizm, sekülerizm ve rasyonalizmin gibi olguların ortaya çıkardığı anlam krizi ile yakından ilişkilidir. Bu süreçlerin getirdiği hızlı değişimle birlikte materyalizm ve pozitivizm gibi anlayışlar, toplumda bir inanç boşluğu oluşturmuş ve anomik bir duruma yol açmıştır. Bu değişimler karşında oluşan boşluğu ve krizi atlatamayan ve çözüm üretemeyen geleneksel dinî inançlar kenara itilince yeni dinî hareketler gibi oluşumlara adeta davetiye çıkarılmıştır (Çelik, 2002: 101). Sekülerleşme olgusu, çağdaş yeni değerlerle İslam arasında da bir kaynaşma ve uyuşma sağlayamamış ve Müslümanlar arasında çok çeşitli tartışma ve gerilimlere sebebiyet vermiştir. Bu tartışmalar bireyleri bir dizi yeni arayışlara sevk etmiş ve birçok yeni dinî tipolojilere kapı aralamıştır (Apaydın, 2002: 250).

4.3. Küreselleşme

Küresel bir olgu haline dönüşen yeni dinî hareketlerin, bireyselleşme, dine kayıtsızlık, haczılık, çoğulculuk gibi olgular yanında küreselleşme süreciyle de sıkı bir bağlantısı vardır. Küreselleşme ile kapalı toplumdaki açık toplum modeline bir geçiş sağlanmıştır. Bu modelde gelişerek yaygınlaşan medya, dünya yüzeyine yayılmış farklı kültürleri ve dinleri tanıma fırsatı vermiştir. Bu çoğulcu toplum yapılanmasında geleneksel dinlerin dışında farklı din seçeneklerinin olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla küreselleşme olgusu, bireylerin farklı yeni dinlere ve oluşumlara yönelmesinde önemli bir işlev görmüştür. Geleneksel dinler dışında birçok dinin zuhur etmesi nedeniyle bu süreç için "dini plüralizm" tabiri kullanılmaktadır (Bodur, 2003: 49; Özkan, 2008: 309).

Küreselleşme ile birlikte farklı dinî inanç taşıyan insanların birbirine karşı takındığı tavırlar, genelde üç grupta ele alınmıştır. Bunlar, dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuktur (Ataman, 2006: 416).

4.3.1. Dışlayıcılık (Exclusivism)

Bu görüşe göre insanı kurtuluşa götürebilecek tek doğru din vardır. Bu anlayış, dinlerin birçoğunda yaygın olarak görülmektedir. Hıristiyanlar kurtuluşun sadece Hz. İsa'nın yolunu takip etmekle mümkün olacağını düşünürler. Kur'an'da da İslam'ın dışındaki dinlerin geçerli kabul edilmediği bildirilmektedir (Al-i İmran, 3/19,85; Maide, 5/3). Çoğulcu bir dinî yapı içerisinde her dinin sadece kendisinin geçerli ve tutarlı olduğunu ileri sürmesi ve diğer inanç sistemlerini kabul etmemesi dinde dışlayıcılığa örnek teşkil etmektedir (Kurt, 2013: 234).

Yeni dinî hareketler, genellikle önceki inanç ve uygulamalardan kendilerini farklı görme ya da gerçeğin sadece kendinde olduğu anlayışı içerisindedirler. Ayrıca bu oluşumlar, değişen mevcut toplumsal gidişe tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkarak geleneksel dinî düşünceleri eleştirmektedirler (Çelik, 2002: 101).

4.3.2. Kapsayıcılık (Inclusivism)

Bu grupta yer alan din mensupları, inandıkları dinin en doğru ve en eksiksiz din olduğu inancındadırlar. Bununla birlikte kendi inancı dışında kalan dinlerin içeriğinden de az bir kısmının doğru olma ihtimalinin

olacağı kanaatindedirler. Ayrıca kabul etmedikleri dinî inançların içerisinde yer alan doğruluk ve güzellikleri de mutlak doğrunun bir yansıması olarak görmekteyiz (Hick, 2002: 30).

4.3.3. Dinî Çoğulculuk

Pluralizm (çoğulculuk), çeşitli görüş ve inanışlardan insanların bir arada yaşamalarını ifade eden bir kavramdır. Her ne kadar çoğulculuk sekülerizm süreci ile alakalı bir kavram olarak görülse de daha çok postmodernizm ile ilişkilidir. Çoğulculuğu ve hoşgörüyü esas alan bu toplum yapılanması çoğunlukla Batı'da görülmüş ve yeni dinî hareketlerle kendini göstermiştir (Günay, 2000: 430-434; Kurt, 2013: 233). Çoğulculuk, herhangi bir ayrıma tabi tutmadan bütün dinlerin doğru olduğunu kabul etme anlayışıdır. Bunlara göre diğer dinler de Tanrı'ya ulaşmada farklı bir yol izlemektedirler. Böylece dinler arasında bir eşitlik ve anlaşma sağlanmış olacağı düşüncesindedirler. Ancak insanın bir dine inanması, doğal olarak onu diğerlerine tercih etmesi anlamındadır. Bu görüş, ideal gibi görünse de realitede benimsenmesi ve uygulanabilmesi pek mümkün görünmemektedir (Köylü, 2003: 244). Öte yandan din sosyolojisinde yeni kullanılan bir kavram da legodur. Buna göre çocuklar, nasıl ki bir lego setindeki farklı parçaları birleştirerek bir resim oluşturuyorlarsa bireyler de bunun gibi farklı dinlerden alıntılar yaparak kendileri için yeni bir din oluşturmaktadırlar. Özellikle bazı yeni dinler, insanlara karma din anlayışı sunduğu için cazip karşılanmaktadır (Kurt, 2013: 253). Bu karma din anlayışını incelemek üzere sosyolog Hervieu-Leger, bricolage kavramını kullanmaktadır. Wuthnow ise bu kompleks din anlayışı için yamalı bohça (patchwork religion) tabirini öngörmektedir (Berger, 2006: 95).

4.4. Sosyal Değişme

İkinci Dünya savaşı sonrası toplumsal hayatta gözlenen hızlı değişimler, dinî alanı da etkilediği bir gerçektir. Bu anlamda başta ABD ve Avrupa olmak üzere aşağı yukarı bütün ülkelerde mevcut dinsel yapıdan uzaklaşarak birçok yeni din tandanslı hareketler zuhur etmiştir. Her ne kadar yeni gibi görünse ve sosyal yaşam içerisinde oluşan yeni şartlara bir tepki olarak tezahür etse de esas itibarıyla birçoğunun köklerini geleneksel inançlardan (Budizm, Hinduizm, Taoizm, Hristiyanlık ve İslamiyet) aldıkları da bir gerçektir (Enroth, 1998: 14).

Cemaat, dinî grup, akım gibi isimlendirmelerin de yapıldığı yeni dinî hareketler, 19. Yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal değişimlerin hız kazanmasıyla toplum, yeniden bir dindarlaşma sürecine daha fazla yönelim göstermiş ve bu dönemde birçok yeni dinî hareketler zuhur etmiştir. Bu hareketlerin çoğunluğu mahalli özellikler taşısa da onlar daha çok dünya çapında bir oluşum gibi kendilerini takdim etmektedirler. Hâlbuki hızlı değişimlerin yaşandığı toplumlarda dinî hareketler daha çok mahalli düzeyle sınırlı kalmışlardır. Örneğin, Endonezya ve Nijerya'da kendini gösteren dinî grup, cemaat ve hareketler bu türdendir. Endonezya'da gayet yüksek oranda (60 milyon) insanın lokal düzeyde bu dinî oluşumlara mensup olduğu görülmüştür. Bunun yanında Vietnam'da beş milyon civarında üyesi bulunan Cao Dai ve Hoa Hoa adlı iki dinî akım vardır. Buna karşılık bir kısım dinî hareketler, faaliyetlerini uluslararası düzeyde sürdürmektedirler (Günay, 2000: 442-444).

Hızlı toplumsal değişimin sonucunda, dinî duygu ve düşüncelerden uzaklaşan insan, zamanla yeni bir dinsel arayışa girdiği, sosyolojik bir gerçektir. O Yüzyılın ikinci yarısı için dinî uyanış çağı denilmektedir. Sanayileşme, kentleşme ve sekülerizasyon gibi olgular modern insanı değerlerinden uzaklaştırınca dinin sosyal fonksiyonu azalmıştır. Bu duruma yeniden dine dönüş hareketleriyle toplumsal bir tepki verilmiş olmaktadır. Şu halde dinin bireysel etkisinin günbegün azaldığını iddia etmenin doğru olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, dinin toplumsal işlevlerinde bir takım kayıpların yaşandığı da inkâr edilemez (Bilgin, 2013: 318). Bu süreçte din, toplumsal hayattan tedricen uzaklaşmakta ve bireyselleşerek değişik bir forma bürünmektedir. Daha açık bir anlatımla sanayileşme ve değişme gibi olgular karşısında din, tamamen sosyal hayattan çekilmemekte, yeni bir intibak süreci ile birlikte yeni dinî oluşumlara doğru evrilmektedir. Batı ve Japonya gibi ülkelerde hızlı gelişen sanayileşme ile birlikte geleneksel din anlayışından bir uzaklaşma olurken yeni dinî hareketler ve cemaatler baş göstermiştir (Er, 2022: 67).

4.5. Mahrumiyet Duygusu

Modernleşme ile birlikte toplumda geçerli norm, örf, adet ve gelenekler önemini ve işlevini yitirmesi sonucunda insanların anlam ve değerler alanında bir takım sarsıntılar kendini göstermiştir. Bu anomik hal, toplumsal hayatta bencillik ve bireyciliği hızlandırmış ve bir anlam krizine yol açmıştır (Çelik, 2002: 100). Kendini toplumsal hayatta yalnız hisseden ve onun doğurduğu psikolojik halleri yaşayan bireyler, yeni dinî hareketler gibi manevi yönden tatmin olacakları akımlara yönelmektedirler. Aynı şekilde fiziksel engelliler, zararlı alışkanlıkları bulunanlar gibi toplumdan dışlanan sorunlu kesimler de moral ve motivasyonlarını sağlayacak ve destekleyecek ortam arayışına girerler. Yeni dinî akımlara girmekle, psikolojik yönden bir destek elde etmiş oldukları gibi aynı zamanda Tanrı'nın seçilmiş değerli kulları olarak gördükleri kişiler arasında yer almış olurlar (Bilgin, 2013: 315).

Din ve geleneklerin hâkim olduğu cemaat yapısının cemiyet haline dönüşmesiyle birlikte kuvvetli sosyal ilişkiler zayıflamış, biz duygusunun yerini ben almaya başlamıştır. Bireylerin sosyal bağlarının gevşediği ve kendisini yalnız ve sahipsiz hissettiği bu durumda, yeniden cemaat hayatına bir dönüş özlemi yaşanmıştır. Modern çağın insanları, cemaatleri kendileri için güvenli bir sığınak olarak görmüşlerdir (Kirman, 2010: 24). Modernleşme ile birlikte başta din ve aile olmak üzere insanların sosyal hayatlarının her alanında ortaya çıkan anlam krizi, kalabalıklar içerisinde kendini yalnız hissetme, yabancılaşma, mahrumiyet gibi duygu ve düşünceler, toplumu cemaat yapısına doğru bir evrilme eşliğine getirmiştir. Cemaat yapısına duyulan bu özlem, dinî akımların da toplumsal bir ihtiyaç ve beklenti haline dönmesinde etkili bir unsurdur (Köse, 2006-b: 19).

Öte yandan yeni dinî hareketler, “yoksunluk kuramı” ile açıklanmaya çalışılmıştır. Esasında bu yaklaşım olayın sosyolojik boyutunu göz ardı etmiş gibi görünmektedir. Çünkü psikolojik nedenler yanında toplumsal değerlerde oluşan aşınmalar ve onların ortaya çıkardığı anomik durumlar da yeni dinî hareketlere davetiye çıkarmaktadır (Vergin, 1985: 28).

Toplumda oluşan yoksunluk, doyumsuzluk, gerginlikler, kaos, kriz ve bunalımlar yanında heterojen kültürel yapılar, yeni dinî hareketler için önemli bir ortam oluşturmaktadır. Heterojen kültürel yapı, farklı dinî inançlardan insanların birbiriyle ilişkileri sonucunda değişim ve dönüşüm süreçleri yaşanır. Bu dinî farklılıklar toplumu bir senteze ya da tersine bir gerilim ve tepkiye sürükleyebilir (Günay, 2000: 441).

Hızlı değişimin her alanda müspet sonuç vermesi beklentilerinin aksine toplumsal yaşam içerisinde yaşanan eşitsizlikler, adaletsizlikler, haksızlıklar vb. insanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu olumsuz manzara ile din arasında ilişki kurmaya çalışan kuramlardan biri, yukarıda geçtiği gibi yoksunluk kuramıdır. Bu kurama göre toplumsal hayat içerisinde sosyo-ekonomik statüleri istenilen düzeyde olmayan kimseler, duydukları bu ruhsal eziklik duygusu karşısında teselli bulacakları yeni dinî akımlar gibi manevi alanlara yönelim gösterirler. Yoksunluk algısı, sadece ekonomik açıdan aşağı tabakalarda yer alan kimselerle sınırlı değildir. Ekonomik statüleri iyi olmasına rağmen materyalist düşünce yapısıyla kendilerini mutsuz ve huzursuz görenlerin de bir kutsal arayışı içerisinde oldukları gözlenmiştir. Bu durumu ifade etmek için de “göreceli yoksunluk” tabiri kullanılmaktadır (Bodur, 2003: 15-17). Öte taraftan her insan, toplumsal düzende değer taşıyan bir statüye sahip olmayı arzu eder ve bunu gerçekleştirmek için ciddi bir çaba gösterir. Sosyal piramidin alt tabakalarında yer alan damgalanmış birey veya grupların öz-saygılarını yükseltmeleri zorlaşır. Bu tür ayrımcılığın yapıldığı toplumlarda özellikle ergenlerin akran gruplarına yönelmeleri, öz-saygıyı yükseltme ile açıklanabilecek bir durumdur. Böylece kendi toplumlarında dışlanan gençler, aidiyetin sağlandığı dinî gruplara girmek suretiyle öz-saygısını yükseltmiş olmaktadır. Dolayısıyla özellikle genç kuşakların ihtiyaç duydukları bu durumun da dinî gruplara meyletmede önemli bir faktör olduğu söylenebilir (Bilgin, 2007: 70).

Toplumda kendini yalnız ve boşlukta hisseden bireyler, cemaat yapısına yönelerek yeni dinî akımlara bağlanmaktadır. Bu yeni dinî akımlar, önceki dinlere göre daha özgürlükçü ve hedonist bir hayat tarzını sundukları için cazip karşılanmaktadır. Senkretik ve eklektik bir yapı özelliği taşıyan bu oluşumlar, doktrinlerini daha özgür ve seküler bir dil kullanarak aktarmaktadırlar (Kirman, 2010: 116).

Sosyoloji ve psikolojide yapılan araştırmalar, yeni dinî oluşumlara katılan bireylerin maddi ve manevi türden çeşitli ihtiyaçlarının bulunduğunu ve bunları giderme arayışı içinde olduklarını göstermiştir. Gruba katılmakla birey mahrumiyet yaşadığı konularda psikolojik bir desteğe kavuşmuş olmaktadır. Tabii ki, bütün bireylerin gruplara aynı düşüncelerle girdiğini söylemek doğru değildir. Bunun yanında dinî ve felsefi anlamda bir takım beklentileri bulunan bireyler de yeni dinî gruplara itibar etmekte ve ilgi göstermektedirler.

Buna karşılık sosyologlar, yeni dinî hareketlere katılımı sadece psikolojik nedenlere bağlamanın doğru olmadığını kanaatinde dirler. Durum böyle olmakla birlikte, sosyologlar, yeni dinî hareketlerle ilgili herkesin ittifak ettiği bir kurama da henüz ulaşmış değildir. Onlar daha çok modernleşmenin getirdiği aşırı sekülerizasyon ve materyalist yaklaşımların yeni dinî hareketler için olumlu bir ortam hazırladığı görüşündedirler. Ayrıca pozitvizizm, rasyonalizm ve aşırı laiklik anlayışı bir inanç boşluğu oluşturmuş böylece zuhur eden toplumsal anomi bireyleri yeniden dinî örgüt ve gruplara yönlendirmiştir. Ayrıca mevcut geleneksel dinî inanç ve uygulamalar toplumun beklentisine cevap veremeyince bu hal karşısında insanlar yeni dinî arayışlara girmişleridir (Günay, 2000: 451-452).

4.6. Laiklik

İngiltere’de 1851 yılında yapılan nüfus sayımında halkın resmî kiliselere devam etmesinde büyük oranda bir düşüşün yaşandığı tespit edilmiştir. Laikleşme olgusunun hızlanmasıyla ortaya çıkan bu durum halkı çok sayıda yeni mezhep ve kiliselere yönlendirmiştir (Bottomore, 1984: 257).

Ülkemizde laikliğin din karşıtı olarak kullanılması karşısında dinî duyarlılığı olan insanlar, yer altına çekilmiştir. Sosyal bilimcilere göre, katı bir laiklik uygulamasının sonucunda din iki şekilde konumlanmaya başlar. Birisi, privatization denilen dinin özelleştirilmesi, diğeri de dinin önemsiz hale getirilmesidir (trivilazition). Böyle durumlarda çeşitli tarikat ve sufi yapılanmaları dikkat çekecek derecede bir artış gösterir (Türkdoğan, 1999: 76, 79).

Öte yandan laisizm olgusu, uygulandığı ilgili toplumlarda bir takım yeni dinî formların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle de dine bir alternatif ya da karşıt bir düşünce sistemi olarak algılanan ve uygulanan toplumlarda geleneksel dinin etkinliğini yitirmesine hatta ibadetlere karşı duyarsız bir tutumun oluşmasına neden olmuştur. Toplumun bir kesiminde bu sarsıntı yaşanırken diğeri bir kesiminde tersine radikal dinî oluşumlara karşı rağbeti arttırmıştır. Bu durumu göz önüne alan bazı sosyal bilimciler, fundamentalist akımları, sekülerizm, modernizm, küreselleşme gibi olgulara verilen bir tepkisel hareket olarak değerlendirmişlerdir (Kirman, 2008: 277-283).

4.7. Ekonomik Nedenler

Batıda yeni dinî hareketler, 20. yüzyılda hızlanan sosyo-ekonomik ve siyasal şartlarla ilişkilidir. Hiç bir sosyal olay durup dururken kendiliğinden ortaya çıkmaz. Bu noktaya gelinceye kadar bir takım görünen veya görünmeyen nedenlerden bahsedilebilir. 20. yüzyılda kapitalizmin yükselmesiyle birlikte oluşan materyalist düşünceye gösterilen tepkilerin bu süreçte önemli bir rolü olmuştur (Kurt, 2013: 249). Diğeri yandan bu hareketlerin ekseriyeti vakıf, dernek vb. gibi ilgili ülkenin bürokrasisinin verdiği yasal zeminde kurulma imkânı bulmaktadırlar. Üyelerine birtakım maddi ve manevi imkân ve fırsatlar sunmaktadırlar. Bilhassa yoksulluk çeken kimi kesimler, bu ekonomik ve sosyal nimetlerden istifade etme düşüncesiyle daha fazla buralara itibar etmektedirler (Tolan, 1996: 420).

Yeni dinî hareketlerin hızla artmasıyla birlikte aralarında ayrıca bir rekabet ortamı da doğmuştur. Bu anlayış içerisinde hareket eden yeni dinî hareketlerin, üyelerine bir takım maddi finans desteği sağlaması, durumu daha cazip hale getirmiştir. Bu yönüyle ele alındığında yeni dinî hareketler, ticari bir firma gibi üyeleri için dinî bir pazar yeri konumuna geçmektedir (Kirman, 2005: 150).

4.8. Dine Kayıtsızlık ve Dinî Bilgi Eksikliği

Yaşadığımız çağın belirgin özelliklerinden birisi de dine karşı kayıtsızlık ve ilgisizliktir. Kimi insanlara göre inanç ve dinî değerlere inanıp inanmamak hususu, önemsenecek bir durum değildir. Böyle lakayt kişiliğe sahip olan insanların hali, boş testiye benzetilmiştir. Dinsel alanda belirsizlik, kararsızlık ve bunun oluşturduğu inanç boşluğu, yeni dinî hareketler için önemli bir Pazar oluşturmaktadır (Özkan, 2008:312).

Dini bilgi eksikliği de insanların dinî gruplara girmelerinde etkili bir faktör olmuştur. Gerek ailelerinde gerekse kendi imkânlarıyla din eğitimi alamamış bireyler, bir yerde bu eksikliklerini telafi etmek amacıyla dinî cemaat ve tarikatlara ilgi göstermişlerdir. Bu anlamda dinî gruplar ve yeni dinî hareketler, bu durumda olan insanlar için informal bir dinî eğitim işlevi görmektedirler. Ancak bu tür dinî hareketlere itibar edenlerin hepsinin dinî bilgi yetersizliği sorunu olduğunu iddia etmek de oldukça güçtür (Efe, 2013: 95).

Dini daha deruni ve içselleştirerek yaşama isteği, mevcut resmi dinsel uygulamaların yetersiz görülmesi ve tatmin edici bulunmaması, yalnızlıktan kurtularak bir aidiyet ve dayanışma ruhu içerisinde yaşama arzusu gibi nedenler de insanları dinî gruplara özellikle de tasavvuf ve tarikatlara yöneltmektedir (Certel, 1998: 50).

Özellikle Batıda bilim-din çatışması, felsefe, sekülerizm gibi hareketler, geleneksel dinlere karşı bir güvensizlik oluşturmuştur. Katolik kilisesinin demokratik sistem yerine eski yapıyı savunması, bilhassa entelektüel kesimde

dine karşı olumsuz bir tavır takınmaya neden olmuştur. Hızlı bilimsel gelişmeler karşısında geleneksel dinlerin bunlara tatmin edici cevaplar verememesi, toplumu yeni dinî akımlara yöneltmiştir. Ayrıca ahlaki ve dinî değerlerin zedelenmesi ve zayıflaması genelde toplumları tedirgin eden bir durumdur. Çünkü insanlar bir takım değer, norm ve ahlaki ilkelerle sosyal hayatlarını devam ettirirler. Toplumda oluşan değer aşınması ve anomi, bireyleri yeni dinî hareketlere yönelten bir başka faktördür (Kehrer, 1992: 81; Bilgin, 2013: 315-316).

5. Sonuç

Dinî hareketler, toplumsal hareketlerin özel bir türüdür. Doğal olarak dinî hareketler, genel itibariyle toplumsal hareketlerin yapısal ve işlevsel özelliklerini taşırlar. Aralarında bir kısım benzerlikler olsa da esasında birçok farklılıkların olduğunu da bilmek gerekir. Çünkü din olgusu ve ondan neşet eden dinî hareketler, öncelikle kutsalla ilişkilidirler. Bu farklılık, dinî hareketleri, sosyal hareketlerle karşılaştırarak o ikisini aynı kategoride değerlendirmenin mümkün olmadığını da göstermektedir.

1950'li yıllardan sonra tüm dünyada olduğu gibi özellikle de sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme sürecine giren Batı toplumlarında küresel bir vakıya olarak yeni dinî hareketler zuhur etmiş ve bilahare diğer ülkelere doğru bir yayılım göstermiştir. Özellikle geleneksel Hristiyanlık dininin toplumun istek ve beklentilerine tatminkâr cevap verememesi, insanları yeni manevi arayışlara yöneltmiştir.

Cemaatten cemiyet hayatına doğru evrilirken dinin resesifleşmesi gerçeği karşısında bazı sosyal bilimciler, bu duruma göre dinin zaman içerisinde tamamen toplumsal hayattan çekileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak özellikle post modern dönemde küreselleşen dünyada kendini yalnız, sahipsiz ve desteksiz hissedilen insanların dinî değerlere sığınma gereksinimi duydukları gözlenmiş ve dolayısıyla bu öngörünün tutarlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte fertlerin önceki geleneksel dinlerinden tatmin olmamaları gibi bir takım nedenlerden dolayı yeni dinî akımlara daha fazla itibar gösterdikleri gözlenmiştir. Daha açık bir anlatımla yeni dinî hareketler, modernizm, sekülerizm ve laisizm gibi kavramların dinî alanı daraltması, birçok hususta dinin referans alınmaması gibi uygulamalara toplumun verdiği bir tepkiyi ifade etmektedir.

Toplumun bu yeni dinsel akımlara itibar göstermesinde birçok nedenlerin etkide bulunduğu ve bu sürecin sadece bir olguya indirgenerek açıklanamayacağı anlaşılmıştır. Modernizm, post modernizm, globalleşme, sekülerizm, rasyonalizm başta olmak üzere birçok etmen, bireylerin manevi bir arayış içerisinde yeni dinî hareketlere yönelmelerinde etkili olmuştur. Özellikle mevcut geleneksel din, hızlı değişimle birlikte oluşan sarsıntı, anomi, kaos, belirsizlik vb. gibi olumsuzluklara karşı fazla direnme gücü gösterememiştir. Bu değişimler karşısında toplumun beklenti ve isteklerine cevap veremeyen ve yeni problemlere güncel çözümler üretemeyen geleneksel din, eski etkinliğini ve ağırlığını yitirmeye başlamıştır. Bu durum toplumsal bir değer ve anlam krizine yol açmıştır. Tam burada Ogburn'un maddi ve manevi kültürler arasında oluşan farkı belirtmek için kullandığı kültürel boşluk (cultural lag) kavramını hatırlamak gerekir. Bahsi geçen süreçler sonucunda toplumsal hayatta kültürel boşlukla (cultural lag) birlikte dinsel bir boşluğun da (religious lag) oluştuğunu söyleyebiliriz. Dinî yaşam alanında oluşan bu belirsizlik, gerginlik ve boşluklar, yeni dinî hareketler için açık bir alan oluşturmuş ve adeta onları göreve çağırmıştır.

Kaynakça

- Akbar, S. A. (1995). *Postmodernizm ve İslam*. Çev. Osman Ç. Deniztekin, İstanbul: Cep Kitapları A. Ş.
- Apaydın, Y. (2002). Çağdaş Değerler ve Dindarlık. *Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 247-256.
- Arslan, M. (2011). *Paranormalizm ve Din*. Malatya: Bilsam Yayınları.
- Ataman, K. (2006). Küreselleşme, Din ve Ahlaki Çoğulculuk. *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Berger, P. (1999). Dini Kurumlar. *Toplumbilimi Yazıları*. Çev. Adil Çiftçi, İzmir: Anadolu Yayınları, 71-136.
- Berger, P. (2006). Günümüz Din Sosyolojisinin Problemleri. *Laik Ama Kutsal*. Hazırlayan: Ali Köse, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bilgin, V. (2013). Çağdaş Bir Fenomen: Yeni Dinî Hareketler. *Din Sosyolojisi*. Ed. Mehmet Bayyığıt Konya: Palet Yayınları. 2013.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Bodur, H. E. (2003). Küreselleşmenin Dini Boyutu ve Türk Toplumı Üzerindeki Yansımalarının Bir Değerlendirmesi. *Dini Araştırmalar*. Cilt: 6, Sayı: 17, 47-58.
- Bodur, H. E. (2003). Moonculuk Hareketi ve Türkiye'de Benzer Bir Cemaat Yapılanmasının Sosyolojik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 47-58.
- Bottomore, T. B. (1984). *Toplumbilim*. 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

- Cengil, M. (2003). Tasavvufi Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Psiko-sosyal Nedenler. *Tasavvuf*. Yıl: 4, Sayı: 11, 213-240.
- Certel, H. (1998). Neden Tasavvuf. *Akademik Araştırmalar*. 45-65.
- Coşkun, A. (2005). Toplumsal Düşünce Tarihinde Din Sorunu. *Din, Toplum ve Kültür*. Der. ve Çev. Ali Coşkun, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa'da Din*. Çev. Akif Demirci, İstanbul: Küre Yayınları.
- Efe, A. (2013). *Dini Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayıncılık.
- Enroth, R. (1998). *Tarikatlar ve Yeni Dinler*. Çev. Levent Kıran, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Geertz, C. (2001). *Gerçeğin Ardından- Bir Antropoloğun Gözünden İki İslam Ülkesinin Son Kırk Yılı*. Çev. Ulaş Türkmen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. E. Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günay, Ü. ve Ecer, A. V. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Hick, J. (2002). *İnançların Gökkuşuğu*. Çev. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. 10. Baskı, İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kirman, M. A. (2010). *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Kirman, M. A. (2003). Yeni Dini Hareketleri Tanımlama Problemi ve Tipolojik Yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi-III*, Sayı: 4, 27-43.
- Kirman, M. A. (2008). Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2.
- Kirman, M. A. (2005). Dinin Ekonomik Modeli; Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18-19, Yıl: 2005, 147-161.
- Köse, A. (2006-a). Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme. *Laik Ama Kutsal*, Hazırlayan: Ali Köse, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Köse, A. (2006-b). *Milyenyum Tarikatları, Batı'da Yeni Dini Akımlar*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Köylü, M. (2003). Çağdaş Bir Eğitim Teorisi Olarak Çoğulcu Din Eğitim Modeli: Batı Örneği. *Dini Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 17, 241-267.
- Kurt, A. (2013). *Din Sosyolojisi*. 5. Baskı, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özay, M. (2007). *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özkan, A. R. (2008). Seküler Dindarlık Biçimleri: Yeni Dini Hareketler. *Dinler Tarihi Araştırmaları-6, Sekülerleşme ve Dini Canlanma Sempozyumu (22-23 Ekim, 2008) Bildirileri*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 307-322.
- Perşembe, E. (2002). Modernlik Gerçeğinden Postmodernlik Söylemine Din Sorunu. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 13.
- Solmaz, B. (2009). Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları. *Din Sosyolojisi- Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar-1*, ed. Bünyamin Solmaz ve İhsan Çapcıoğlu, 2. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi, 1-23.
- Subaşı, N. (2002). Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Dini Tipolojiler. *İslamiyat*, Cilt: 5, Sayı: 4, 17-40.
- Şentürk, R. (2004). *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Tolan, B. (1996). *Toplumbilimlerine Giriş*. 4. Baskı, Ankara.
- Türkdoğan, O. (1999). Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve Cemaatlaşma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 65-90.
- Zuckerman, P. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*. Çev. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp, Ankara: Birleşik Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
